

STJEPAN RADIĆ I DRŽAVA SLOVENACA, HRVATA I SRBA

Branka B o b a n

Članak donosi gledišta Stjepana Radića o položaju hrvatskoga naroda tijekom 1918. i njegovu viđenju mogućih rješenja, od kojih je jedno (makar kao privremeno) bila Država SHS za čiju se samostalnost i potpuno konstituiranje svesrdno zalagao.

Država SHS postojala je tek nešto više od mjesec dana, ali su se u tom kratkom razdoblju njezinoga nastanka, nastojanjima da se ona uredi u skladu s različitim koncepcijama suvremenika i u njezinom utapanju u Kraljevini SHS manifestirali svi problemi, svi faktori, sve tendencije i koncepcije socijalnoga i političkoga razvitka prisutni na hrvatskom prostoru u XIX. i XX. stoljeću. U tom je kratkom vremenu Radić također bio prisiljen razmotriti i sa suvremenim prilikama uskladiti svoje ideale, programe i metode političkoga djelovanja. Mnogi su smatrali da je tada došlo do naglog preloma u njegovoj orijentaciji jer se odrekao austroslavizma i prihvatio jugoslavenski koncept.

Na kraju I. svjetskoga rata najveći je problem Hrvatske i hrvatskoga naroda bio kako nakon raspada Monarhije spriječiti komadanje hrvatskih teritorija između susjednih zemalja. Jedan od pokušaja da se spriječi takav razvoj bio je i stvaranje Države SHS.

Kako je Radić gledao na probleme toga razdoblja i kakvu je funkciju trebala imati Država SHS u njihovom rješavanju, te koliko je Radić mogao utjecati na političke odluke? Odgovore na ta pitanja naći ćemo u analizi Radićevih stajališta i djelovanja tijekom 1918. godine, kao i njihovim povezivanjem s njegovim shvaćanjima i djelovanjem prije I. svjetskog rata.

Radić je 16.I.1918. u »Domu« pisao da je tek I. svjetski rat otkrio prirodnu vezu između rješavanja pitanja hrvatske, južnoslavenske i češke slobode, iako se on za takvo povezivanje zalagao još od početka svog političkog djelovanja.¹ Tu tvrdnju potvrđuju njegovi spisi iz vremena boravka u Pragu 1900. i 1901., kao i njegova knjižica »Slavenska politika u Habzburškoj monarhiji«, koju je objavio u Pragu 1902.² U toj je knjizi izložio svoju koncepciju austroslavizma, koja se zasnivala na shvaćanju o potrebi očuvanja Monarhije. Tada je u mladoj generaciji političara i iz Hrvatske i iz Češke bio raširen strah pred tzv. njemačkim »Drang nach Osten« za koji su oni mislili da će biti ostvaren pripajanjem Monarhije Njemačkoj, a zatim osvajanjem i ostalih malih balkanskih država na pravcu prema Bliskom Istoku, pa su smatrali da se slavenski narodi na tom prostoru moraju udružiti da bi se

¹Dom, Zagreb, br. 3/16.I.1918.

²Štepan Radić, Slovenská studující mládež a drobná národní práce, V Praze, 1900.; isti, Slovanska politika v Habzburšské monarchii, V Praze 1902.; Stenografski zapisnici Sabora Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, Petogodište 1913-1918, knj. III, str. 27-52, 74-5, 1166-78, 1208.

spasili od njemačkoga imperijalizma. Radić je na taj problem sve više gledao drukčije, smatrajući da u slučaju razbijanja Habzburške monarhije (čemu su težili slavenski političari) Hrvatska može doći u još gori položaj, jer bi mogla biti podijeljena između Njemačke, Italije, Srbije i Mađarske. Za takav je strah nalazio dosta argumenata u ponašanju mađarskih i talijanskih političara, ali posebno u ponašanju srpskih (iz Hrvatske) i srbijanskih političara koji su pod krinkom narodnoga jedinstva, po njegovim sve alarmantnijim zapažanjima (nakon članka N. Stojanovića 1902. godine, nakon stvaranja Hrvatsko-srpske koalicije na bazi politike Riječke rezolucije, te tijekom aneksione krize zbog BiH, kada je boravio u carskoj Rusiji), vodili velikosrpsku politiku. Tako se prvobitnom motivu zbog kojega se zalagao za austroslovenstvo, a koji se sastojao u uvjerenju da Monarhija može propasti jedino u ratu, a on takav rat nije želio, kao i u zaključku da su zapadnoslavenski narodi najnapredniji, gospodarski, prosvjetno i politički najorganiziraniji slavenski narodi, pa je za Hrvate suradnja s njima bila korisnija i potrebnija od suradnje s južnoslavenskim narodima, pridružilo i sve čvršće uvjerenje da je za Hrvate najsigurnije ostati u Monarhiji. Zato je svoju aktivnost usmjerio na borbu za demokratizaciju političkoga života u Hrvatskoj (opće ili barem prošireno pravo glasa, uvođenje seljaštva kao najširega sloja stanovništva u politiku), čime bi se jačale mogućnosti da Hrvatska u savezu s drugim slavenskim narodima utječe na demokratizaciju cijele Monarhije i njezinu federalizaciju.³

Takve su sumnje prema politici Srbije, zajedno s nizom ranijih povoda u predratnom razdoblju, postajale sve jače. Nakon II. balkanskog rata Radić je pisao da se zbog srpskoga terora u Makedoniji i ponašanja srpskih političara u Hrvatskoj boji da Srbija ne iznese hrvatsko pitanje pred Evropu »na oštrici mača«, kako je to učinila s makedonskim. Zato je i na početku I. svjetskoga rata zaključio da Hrvati moraju ostati lojalni Monarhiji.⁴ Ipak, on je tada osuđivao vezivanje Austro-Ugarske za militarističku Njemačku, što je vidljivo iz sjećanja Vlatka Mačeka, koji je zabilježio da mu je Radić na početku rata rekao: »Za nas Hrvate bit će jedina sreća ako i u ovom ratu bude Austro-Ugarska potpunoma poražena, ali da nakon toga ostane na okupu. Pobjeda Austro-Ugarske u savezu s Njemačkom cara Vilima bila bi katastrofa za sve narode Monarhije, izuzev Nijemce i Mađare. Rasap Austro-Ugarske pak bila bi katastrofa za sve narode Monarhije, uključivši čak i Nijemce i Mađare.«⁵

Tijekom rata Radić je nastavio upozoravati na opasnost od talijanskih i srbijanskih pretenzija na hrvatske teritorije.⁶ U skladu s tim on je i 1917. uspoređivao i procjenjivao smisao i značaj »svibanjske« i »krfske« deklaracije s programom HPSS. Zaključio je da je »svibanjska« deklaracija najnejasnija jer ne objašnjava da li se hrvatsko-srpsko-slovenska država, koja bi se trebala osnovati na temelju hrvatskoga državnog prava, trebala zvati »Kraljevina Hrvatska«, »Jugoslavija« ili trostruki naziv. Za položaj Hrvatske nedovoljno je jasna i »krfska« deklaracija. Program HPSS u tom je pitanju sasvim jasan jer se zalaže za stvaranje samostalne hrvatske države na temelju hrvatskoga

³»Radović« Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, br. 22/1989, str. 179, Branka Boban, Stjepan Radić - opus, utjecaji, dodiri.

»Radović« ZHP, br. 24/1991, B. Boban, »Nova Evropa« i Stjepan Radić, str. 141-2.

⁴Dom, Zagreb 1909, br. 14, »Hrvati i Srbija«; br. 23, »Tko pomaže Nijemcima na iztoku«; 1913, br. 27, 28, 29. »Rat za zemlju proti narodu«; br. 35, »Od zla na gore (s Balkana)«; 1914, br. 15, »Budućnost carevine«, br. 17, »Magjari se ne trebaju bojati Rusije«, br. 25, »Spremaju se velike stvari, svi Hrvati za Hrvatsku«.

»Božičnica« ili kalendar HPSS za 1914, Zagreb 1913, str. 140-143, S. Radić, II. Balkanski rat.

⁵Dr Vladko Maček, Memoari, Zagreb 1992, str. 38.

⁶Sten. zap. Zabora, Pet. 1913-18, III, 74-5, 1166-78, 1203; IV, 60, 87- 90, 97, 555-9, 643, 790; V, 173-176, 218-222, 745; VI, 189-195.

državnog prava, kao i prirodnoga prava naroda, a uz to u program južnoslavenske suradnje uključuje i Bugare i zalaže se za prirodnu vezu između hrvatske (jugoslavenske) i češke (zapadnoslavenske) slobode.⁷ Slična se ocjena ta 3 dokumenta nalazi i u članku u kojem komentira deklaraciju čeških političara od 5.I.1918. godine i konstatira da je borba Čeha i Slovaka za državnu samostalnost »narodna slavenska politika« za kakvu se on zalagao od osnivanja HPSS.⁸

Novu nadu da će slavenski narodi u Monarhiji moći ostvariti svoja nacionalna prava za Radića su predstajala i Wilsonova načela o okončanju rata, među kojima je najznačajnije bilo pravo samoodređenja za sve, pa i slavenske narode u Monarhiji. Radić je bio oduševljen takvim angažiranjem SAD, a posebno nastojanjem da se nakon rata uspostavi nov međunarodni poredak zasnovan na pravu i demokratskim odnosima, a ne na sili.⁹

Iako se tada zalagao ne samo za suradnju sa zapadno-slavenskim narodima, nego i među Južnim Slavenima, Radić je i dalje upozoravao na probleme u međusobnim odnosima. Tako je pisao da Srbi u Hrvatskoj ne žele priznati hrvatsko državno pravo, a pod firmom narodnoga jedinstva vode mađaronsku politiku. Slovenci pak nemaju razumijevanja za hrvatsko državno pravo, jer ga sami nikada nisu imali, pa žele voditi politiku samo na temelju prirodnoga prava. Ali, on ipak zaključuje da Hrvati žele ssa Slovencima i Srbima »koji žive među nama« jedinstvenu državu, ali ona mora biti »narodna demokratska hrvatska država« na slavenskom temelju.¹⁰

Početkom travnja 1918. godine pisao je Radić da su Česi najbolji primjer i uzor za Hrvate. Oni su za historijsko-geografski temelj svoje državne samostalnosti uzeli češko - moravsko - šlesku, kao što Hrvati trebaju uzeti trojednicu hrvatsko-bosansko-dalmatinsku, a kako Česi narodnim temeljem svoje države smatraju narodno jedinstvo sa Slovacima, tako Hrvati trebaju sagraditi svoje narodno jedinstvo sa Slovencima. No, i Česi i Hrvati imaju svoju »kalvariju«. Za Čeha su to domaći Nijemci, a za Hrvate Srbi graničari, doseljeni u ratovima s Turcima. Srbi i danas vode protuhrvatsku i mađaronsku, a zapravo mađaronsku politiku pod imenom politike narodnog jedinstva (Hrvatsko-srpska koalicija).¹¹

Radić se u ožujku 1918. nije priključio grupi političara pod vodstvom Starčevićeve stranke prava, koja se u tzv. »zagrebačkoj deklaraciji« izjasnila za zajedničko djelovanje svih Slavena, posebno Južnih, na liniji »svibanjske deklaracije« iz 1917., kojom se zahtijevalo stvaranje južnoslavenske države, u okviru Monarhije. Tek nakon govora ministra vanjskih poslova Austro-Ugarske, grofa Czernina, koji je nakon svih zahtjeva i pritisaka iz Monarhije i iz inozemstva da se država transformira u federaciju, odbio mogućnost i inzistirao na pravu Nijemaca i Mađara da dominiraju, a time je odbio i sve mogućnosti da Monarhija izađe na miran način iz rata i odvoji se od militarističke Njemačke, Radić se odlučio priključiti zajedničkoj akciji slavenskih političara pod vodstvom čeških i prihvatio poziv češkoga političara Antonina Svehle da dođe u Prag.¹² Tamo je sudjelovao na zajedničkim sastancima političara iz svih slavenskih zemalja u okviru Austro-Ugarske (iako ih je iz nekih sredina, npr. Hrvatske, bilo vrlo malo), kao i na javnim manifestacijama, kako u travnju, tako i u svibnju, kada je održao i govore, burno pozdravljene od praške publike.

⁷Dom, Zagreb, br. 4/23.I.1918.

⁸Dom, br. 5/6.II.1918.

⁹Dom, br. 7/20.II.1918.

¹⁰Dom, br. 13/27.III.1918.

¹¹Dom, br. 14/3.IV.1918.

¹²Isto.

B. Krizman na temelju zapisa Milade Paulove i sjećanja S. Budisavljevića zabilježio je da je pozadina Svehlinoga poziva bila u želji da se odvajanjem Radića od Hrvatske stranke prava (Frankove) oslabi tzv. hrvatski blok i tako onemogućće kombinacije bečkih krugova da s vlasti u Hrvatskoj sruše Hrvatsko-srpsku koaliciju, koja je, po njihovim podacima i ocjenama, bila jedna od najjačih potpora grofa K. Tiszce i kasnije ugarskoga ministra predsjednika A. Wekerlea u održanju dualizma, pa je čak i jačala pozicije Ugarske u njezinim odnosima s Njemačkom mimo bečkih krugova. Signale je za takvu akciju A. Svehli dao S. Pribićević (koji nije došao u Prag niti se pridružio akciji slavenskih političara sve do listopada 1918. godine kao ni Hrvatsko-srpska koalicija). To je ipak vjerojatno samo jedan od uzroka Svehlinog poziva.¹³

Nakon povratka iz Praga Radić je u »Domu« svojim pristalicama objašnjavao promjenu svoje politike, dokazujući da je od sada nužna narodna koncentracija te jedinstvena politika i suradnja Čeha, Poljaka i Jugoslavena na načelima miroljubivosti za koje se zalagao američki predsjednik Wilson. U članku ne spominje mogućnost raspada monarhije ni opasnosti koje bi time nastale za Hrvatsku, ali piše da više nije moguća ni mađaronska, ni probečka, ali ni velikosrpska, ni velikohrvatska politika, jer će nakon rata moći napredovati samo oni narodi koji će odbaciti nasilje i svoju politiku voditi miroljubivim sredstvima, zatim u kojima političke stranke služe narodu, a ne zapovijedaju mu, te u čijim se državama poštuje svaki posao, i fizički i duševni, a seljaštvo i radništvo se smatraju glavnim izvorima narodnoga bogatstva i prosvjete. Takve tendencije prvi su uočili Česi, Slovenci, on sam i neke Hrvati i Srbi, a trebali bi ih slijediti i svi drugi.¹⁴

U istom broju »Doma« on je objavio da sada postoje u Hrvatskoj tri politička tabora: prvi čine starčevićanci, socijalisti, skupina oko lista »Novine« i novina »Glas Slovenaca, Hrvata i Srba« i HPSS - to je blok jugoslavenske demokracije. Drugi je »tabori« kojem je jezgro Stranka prava, »hrvatski rodoljubi stare škole«, s kojima treba biti u sporazumu ili barem u snošljivim odnosima. Treći tabor čine »zlosretni Mađaroni« - srpski dio Hrvatsko-srpske koalicije - s kojima nema sporazuma i koje treba spriječiti da i ubuduće odobravaju podređenost Hrvatske Ugarskoj.¹⁵

U »Domu« od 1. lipnja 1918. Radić je objašnjavao međunarodne aspekte novog češko-poljsko-jugoslavenskoga saveza. On je pisao da je to savez naroda »na rubu bivše carske Rusije, u Podunavlju i na Balkanu«, koji čine »pretežno Slaveni, ali ima tu i Romana«, a onda su tu još Mađari, Grci, Albanci. Taj savez ne bi bio uperen protiv nijednog drugog naroda ni protiv ijedne druge države, ali bi bio »jaka i trajna osiguranja i proti njemačkomu i proti talijanskomu i proti ruskomu možebitnomu imperijalizmu, ili vojničkom osvajanju«.¹⁶

Najopširnije je i najotvorenije svoja tadašnja stajališta Radić izložio 9. srpnja 1918. godine u Saboru Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, u govoru koji je počeo konstatacijom da je rat još na vrhuncu »a kako će duugo biti na tom vrazjem vrhuncu ne znam«, ali su se ipak pojavili faktori njegove likvidacije. No rat više ne likvidiraju »kraljevi i vojnici (koji su do tada upravljali državama i uveli svijet u rat«, nego ga likvidiraju seljaci, radnici, svećenici, rimski papa i američki predsjednik Wilson. Prvi faktor likvidacije rata javio se još prije godinu dana ruskim revolucijama, ožujskom i listopadskom. To je »socijalna revolucija, ta još traje. Koji će biti njezini

¹³ *Historijski pregled*, Zagreb, g. V/1959, br. 3, str. 272, Bogdan Krizman, »Stjepan Radić 1918. godine«.

¹⁴ *Dom*, br. 16/24.IV.1918.

¹⁵ Isto.

¹⁶ *Dom*, br. 21/1.VII.1918.

rezultati, njezine posljedice, to ne znamo, ali njezin utjecaj na likvidaciju rata, taj se već vidi i to se tiče i nas«. (1089.) Drugi faktor likvidacije rata je američka sloboda »pametna i sredena«, koja se zasniva na poštovanju rada i organizaciji inteligencije, američkom bogatstvu i američkoj socijalnoj jednakosti za sve koji rade«, a ne kao »ruska, boljševička, u kojoj se za 50 rubalja kolje i ruši«.

Danas se sva međunarodna politika orijentirala protiv upotrebe sile, nastavio je Radić, za prirodno zasnivanje odnosa na prosvjeti, pravici, duhovnoj i materijalnoj snazi. Takvoj orijentaciji priklonila se i Velika Britanija i pozvala sve narode da se izbere za svoju slobodu. Hrvati na taj poziv ne mogu odgovoriti jer uz duhovnu nemaju dovoljnu materijalnu snagu, ali nam u tome može pomoći upravo demokracija malih germanskih i skandinavskih naroda, te radnička demokracija koja se bori protiv njemačkog militarizma, protiv koga mora biti svaki prosvijećeni čovjek. (1095)

Prema novim pogledima na međunarodne odnose kultura se jednoga naroda očituje u odnosima sa susjedima. Tako su se Engleska i Francuska izmirile još 1904. godine, a mire se i s Italijom. Radić se nadao da bi se tako mogle u budućnosti pomiriti i s Njemačkom, a Njemačka s Rusijom. Tada bi se stvorio »raj na zemlji«. Ali, za Hrvatsku su značajni odnosi između Italije i Srbije, koji su »nepojmljivi« i kad bi mir bio »monarhistički« mogli bi Hrvati »platiti«, ali, ako bude odlučivao narod - talijanski narod je već jasno na putu nove orijentacije - neće biti opasnosti za Hrvate.

Ova Radićeva analiza međunarodnih odnosa pokazuje da on pridaje veći značaj načelima nego realnim interesima, ali i da je na nadu da će načela pobijediti nagnan upravo spoznajom da bi, ako ta načela ne pobijede, Hrvatska mogla doći u nezavidan položaj, kao i da u borbi interesa nema materijalne snage kojima bi se zaštitila.

Polazeći, dakle, od tih željenih načela, Radić je govor dalje nastavio konstatacijom da su slavenstvo i jugoslavenstvo bili na stranputici dok su ga vodili sami Srbi i dinastija. Otkada su Česi preuzeli vođenje politike na temelju evropskom, slavenskom i demokratskom, te na temelju prava na samoodređenje, ta je politika pošla pravim putem. Česi su potražili sporazum s Poljacima i Južnim Slavenima jer su shvatili da nakon raspada Monarhije moraju zemljama Atlante ponuditi rješenje za stvaranje novog značajnog faktora protiv militarističke Njemačke.

No, i bez razbijanja Monarhije, sporazum je Čeha, Poljaka i Južnih Slavena, po Radićevu mišljenju, imao pozitivne posljedice, jer je izazvao pažnju i uvažavanje Zapada i nastojanje Bugarske da promijeni vladu i pređe na stranu Atlante, a za njom će, nadao se on optimistično, doći i Ukrajina, a ojačao je i ponovno nastojanje faktora u Monarhiji da zadovolje zahtjeve slaven-skih naroda.

Hrvati su u »jugoslavenstvu« »historički narod«, kao i Srbi, ali on smatra da su Hrvati, Poljaci i Česi »da tako rečem aristokracija u slavenstvu i zato trebaju u ova sudbonosna vremena povesti ostale Slavene: Slovence, Srbe, Bugare i Ukrajince. Prvim korakom u Hrvatskoj treba potaknuti promjene u Hrvatsko-srpskoj koaliciji, koja je vladajuća stranka, a koja živi od stare slave i zamućuje probleme pozivanjem na narodno jedinstvo. Ona ne brine za narod, nego vodi antidemokratsku politiku i politiku niveliranja. Dr. D. Popović je u govoru, koji je održao u Saboru na istoj sjednici prije Radića, izjavio da je on i Srbin i Hrvat, odn. da nije ni jedno ni drugo. Radić je na to rekao da nije znao da je Dušan Popović, zastupnik Srpske demokratske stranke iz Srijemske Mitrovice i jedan od najboljih govornika Koalicije, takav »boljševik«. Stjepan se zalagao za narodno jedinstvo koje će, slikovito rečeno, izgledati kao narodno kolo u koje će se Slovenci, Hrvati i Srbi uhvatiti u svojim prekrasnim nošnjama, a ne da će se skinuti goli i plesati

kao tri lude. On smatra da se iza takvih pokušaja niveliranja ne kriju dobre namjere, jer skrivanje iza narodnog jedinstva omogućava da se održi stara srpsko-mađaronska politika i da unionisti mogu govoriti: »u Bosni su Srbi sami u relativnoj većini, a s Muslimanima i u apsolutnoj i zato mora biti dualistički kurs«, »u Hrvatskoj i Slavoniji je nacionalno jedinstvo, pa kad je narod jedinstven, onda tu Srbi ne smiju biti manjina, nego sve, što je Hrvatsko to je i srpsko; u Crnoj Gori i Srbiji, gdje nema Hrvata, tamo je naravno sve srpsko« pa je dakle svagdje sve srpsko, a nigdje ništa nije hrvatsko.¹⁷

Na sjednici Glavnog odbora HPSS Radiću je tih dana odobreno djelovanje na 1. jugoslavenskom ujedinjenju, 2. češko-poljsko-jugoslavenskom savezu, i 3. osnivanju hrvatskog narodnog vijeća. Na sjednici je zaključeno i da se rad HPSS, koji je bio onemogućen u toku rata, obnovi na programu »jugoslavenskog ujedinjenja« i »češko-poljsko-jugoslavenskog saveza«, ali i agrarnom temelju. Radić se zalagao za jedinstvenu organizaciju jugoslavenskog demokratskog tabora, kako na »jugoslavenskom narodnom« tako i na »hrvatskom državno-pravnom temelju«. Zato je tražio da se osnuje hrvatsko narodno vijeće.¹⁸

S osnivanjem narodnog vijeća u Hrvatskoj se otezalo jer se Hrvatsko-srpska koalicija nije htjela uključiti u zajedničku akciju, a sve stranke osim Radićeve HPSS smatrale su da bez Koalicije ne mogu osnovati vijeće. Tako je Narodno vijeće, ali ne hrvatsko nego NV Slovenaca, Hrvata i Srba osnovano na sastanku velikog broja predstavnika političkih institucija, stranaka i grupa Slovenaca, Banovine Hrvatske i Slavonije, Dalmacije, Bosne i Hercegovine tek 5. i 6. listopada 1918. godine. Na sastanku je odlučeno da se pregovara s Koalicijom, te su do njezinoga ulaska ostavljena prazna mjesta za njezine delegate i odloženo konstituiranje njegovih organa do završetka pregovora.¹⁹

Kada je NV SHS napokon osnovano Stjepan Radić je objavio proglas u kojem je seljacima i drugim pristašama objašnjavao razloge osnivanja i ciljeve djelovanja toga vijeća.

Na početku proglasa Radić objašnjava da je NV SHS »narodni odbor sveukupnoga našega naroda Slovenskoga, Hrvatskoga i Srpskoga imena«, pa je prva točka njegovoga programa počela s objavom: »Došao je čas da Slovenci, Hrvati i Srbi dođu do svoje nezavisne narodne države«. U proglasu se ne objašnjava je li NV SHS organ svih Slovenaca, Hrvata i Srba, bez obzira na državne granice, ili predstavlja samo zemlje iz kojih okuplja sve političke stranke i demokratske grupe, koje su naznačene na početku proglašenja: Kranjska, Koruška, Štajerska i Gorica, Istra, Banska i Dalmatinska Hrvatska, Herceg Bosna, a s vremenom će tu biti zastupljeni i Međimurje, Bačka, Banat i Baranja, te Prekmurje i daljnje županije na međi Austro-Ugarske. Ove su nejasnoće možda bile i namjerne jer su ostavljale mogućnost da se formira jedna južnoslavenska jedinica unutar Habzburške monarhije, ali i država van njezinih granica, zajedno s kraljevinama Srbijom i Crnom Gorom.²⁰

U drugoj točki proglašenja definiran je zahtjev seljačke stranke da se buduća država uredi »po zapadnoevropskom i američkom primjeru«, »a prema našoj narodnoj potrebi i po našem seljačkom programu na posve pučkom, tj. seljačkom temelju«. Samo na tim temeljima, nastavlja se u proglasu, moguće je ostvariti čovječansku pravdu i demokraciju u Hrvatskoj.

¹⁷Sten zap. sabora, pet. 1913-18, VI, 1089-1103.

¹⁸Dom, Zagreb 1918, br. 29/26.VII, br. 34/23.VIII.

¹⁹B. Krizman, n.dj, str. 285-6.

²⁰Isto, str. 286.

U nastavku se konstatira da je stvaranje NV SHS i rad na osnivanju nove države u kojoj će se ravnopravno čuvati i poštovati imena, tradicije i prava Slovenaca, Hrvata i Srba, kao i sve tri vjere (katolička, pravoslavna i muslimanska) jeste u skladu sa zahtjevima američkog predsjednika Wilsona iznesenim u četrnaest točaka, prema kojima nastoje sada svoje ponašanje uskladiti i Njemačka, a i vlasti u Beču i Pešti.

Na kraju se u proglasu zahtijeva da ta buduća država bude u čvrstoj zajednici s Česima i Slovacima, te Poljacima, kao i da uđe u »svjetski međunarodni savez svih prosvijećenih naroda«.

Ovaj je proglas interesantan i stoga što je u njemu Radić po prvi puta na kraju rata iznio glavne točke svoga demokratskoga i socijalnoga programa, koje će biti stalne u njegovim poratnim istupima, iako su vezane i za njegove prijeratne programe. On se nadao da će se u poratnom međunarodnom savezu prosvijećenih naroda ostvariti takav svjetski mir u »u kojem će se iskorijeniti svjetska zla, koja stoje na putu ostvarenja slobode i prava kako raznih naroda, tako i seljaka i radnika, odn. najširih slojeva pučanstva«, a to su militarizam, kapitalizam, birokratizam i feudalizam. Militarizam je izazvao i svjetski rat, a treba ga spriječiti stvaranjem »međunarodnog mirovnog sudišta« za sve države. Ponesen i sam socijalnim previranjima, on je tada tvrdio da će ta četiri velika zla u svijetu pobijediti socijalno-demokratska internacionala, a u novoj državi Slovenaca, Hrvata i Srba takve tendencije će svladati seljački i radnički narod, ali to će moći ostvariti ako dobije kontrolu nad državnom upravom i vladom.

Da se ne bi stekao utisak da je Radić težio stvaranju nekakvog oblika socijalizma treba upozoriti da je njegova socijalna doktrina predviđala stvaranje »seljačke države« i ostvarenje »seljačke demokracije«. U takvoj će se državi gospodarski i socijalni odnosi zasnivati na privatnom posjedu i slobodnoj inicijativi, ali uz osiguranje socijalne sigurnosti za sve koji nisu u stanju sami ostvariti sredstva za život, zbog bolesti, starosti, nepredvidivih nesreća i sl., ali će se ostvariti i demokracija koja će osigurati da se sve socijalne i druge skupine mogu ravnopravno boriti i ostvarivati svoje interese. S obzirom na seljačku većinu stanovništva i značajan udio agrara u gospodarstvu zemlje morat će se ipak voditi posebna briga o interesima i utjecaju seljaštva i agrara. Napokon, Radić je vrlo mnogo pažnje posvetio detaljnom definiranju sigurnosti i prava čovjeka i građanina.²¹

Kada je Koalicija napokon ušla u NV SHS izabrano je predsjedništvo i središnji odbor. Radić nije izabran u predsjedništvo, ali je izabran za člana poslovnog i središnjeg odbora, a izabran je i za povjerenika sekcije za agrar.²²

U izjavi o ulasku HPSS u NV SHS naznačeno je da seljačka stranka prihvaća sve zaključke narodnog sastanka od 2. i 3. ožujka 1918. godine, »kao osnov skupne narodne organizacije sveukupnoga jedinstvenoga našega naroda Slovenaca, Hrvata i Srba u svrhu, da se stvori Narodno vijeće kao vrhovni predstavnik svega našega naroda Slovenaca, Hrvata i Srba.«²³

Iako je 17., 18. i 19. listopada 1918. zasjedao samo Središnji odbor, on je u ime cijelog NV SHS izdao deklaraciju u kojoj objavljuje: »narodu Slovenaca, Hrvata i Srba, da od ovoga časa, opunomoćeno od svih narodnih stranaka i grupa, preuzima u svoje ruke vođenje narodne politike«, te od sada »u narodnim pitanjima« ni jedna stranka, ni grupa ni parlamentarna

²¹ Stjepan Radić, *Politički spisi*, Zagreb 1971, Državno uređenje ili ustav Neutralne seljačke republike Hrvatske, str. 366-93.

²² Krizman, n.dj, str. 285-288.

²³ Arhiv Hrvatske, Fond Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba, Kut. I, Serija II, tek. br. 3; Dr Dragoslav Janković - Dr Bogdan Krizman, *Grada o stvaranju Jugoslavenske države (1.I. - 20.XII.1918.)*, Beograd, 1964, I. dio, str. 373-4.

skupina više neće voditi nikakvu posebnu politiku, niti istupati samostalno. Jedini i odlučujući čini-lac bit će u tim pitanjima NV SHS, vođeno idejom narodnoga samoodređenja koja je kod nas pobijedila već prije rata, a razvojem rata i u međunarodnoj politici. Prva i najznačajnija točka deklaracije je: Traži se ujedinjenje cjelokupnog naroda Slovenaca, Hrvata i Srba na čitavom njegovom etnografskom teritoriju, bez obzira na ma koje pokrajinske ili državne granice u kojima danas žive, u jednu jedinstvenu potpuno suverenu državu, na načelima političke i ekonomske demokracije, što u sebi sadržava dokidanje svih socijalnih i ekonomskih nepravdi i nejednakosti.²⁴

Radić se složio s tim proglasom iako se u njemu govori o narodu Slovenaca, Hrvata i Srba u jedini (dakle jedan narod, a ne tri) i o potrebi stvaranja »jedne jedinstvene države«. Ti su termini izazvali zabunu i sumnje i kod drugih suvremenika, pa je M. Laginja na sjednici Središnjeg odbora 26. listopada tražio da se o terminu »jedinstvena država« povede diskusija, jer, po njegovu mišljenju, jedinstvo treba važiti samo prema van, a o unutrašnjem ustrojstvu treba se odlučivati u vrijeme konstituiranja države, jer se već špekulira o »o tobožnjoj pogibelji« za »jedno, drugo ili treće naše pleme«. Iz zapisnika se ne vidi da se o tome vodila diskusija na toj ili nekoj drugoj sjednici.²⁵

Karakteristično je da ni Radić, isto kao i ti dokumenti, nigdje tada ne piše o postojanju Makedonaca, Crnogoraca i Muslimana na južnoslavenskom prostoru, iako je već prije I. svjetskoga rata uočio specifičnosti i Makedonaca i Muslimana, ali ih nije smatrao posebnim nacionalnim skupinama.

28. listopada 1918. godine na Središnjem odboru NV SHS raspravljalo se o raznim prijedlozima zaključaka koje bi trebao prihvatiti Sabor Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, a koji su prema mišljenju svih, uz manje ili veće rezerve trebali značiti kidanje državnopravnih veza s Austro-Ugarskom i prenošenje samo nekih ili svih ingerencija Sabora na NV SHS (u tome su bile među prisutnima puno veće razlike). Kako se radilo o vrlo značajnim povijesnim odlukama i državno-pravnim aktima najvišeg nivoa, većina sudionika, ili barem najznačajniji predstavnici različitih mišljenja, bila je svjesna značaja svake formulacije i svakog termina, što je vidljivo iz formulacija i termina koje su predlagali, ali ipak i ovoga puta su u zapisniku diskusije bilježene samo sumarno, tako da su izostali mnogi dragocjeni podaci o stavovima diskutiranih, pa i Stjepana Radića. Na žalost, ni brojevi stranačkog glasila »Dom«, koje je obično izlazilo srijedom, a koji su izašli u tom razdoblju, nisu sačuvani, tako da nemam opširnijih informacija iz drugih izvora.²⁶

Prema zapisniku, Radić je na početku sjednice predložio da »prvi akt hrvatskoga sabora« treba biti »da se banska Hrvatska proglasi suverenom državom i sastavnim dijelom države SHS. Hrvatski sabor ukida sve ugovore i nagodbe stvorene s faktorima izvan našega naroda. Mora da bude potpuna likvidacija s monarhijom i dinastijom. Sve ratne naredbe i stege političkoga života imadu da prestanu. Oko banske Hrvatske ima se okupiti svo područje, kojim sada možemo upravljati. Ni jedna vojska ni prijateljska »srpska, franceska, engleska, amerikanska ni neprijateljska ne smije ući na naše područje. Traži da se u saboru dade izjava o hrvatskom shvaćanju pitanja jedinstvenosti«. Predložio je i da se svi vojnici i vojni dezertteri puste kućama i pozovu da se dobrovoljno uključe u jedinice narodne zaštite koje formiraju odbori NV.

²⁴Ferdo Šišić, Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1914-1919, Zagreb, 1920, 179-80.

²⁵Janković - Krizman, n. dj., I, 387.

²⁶AH, Fond NV SHS, Kut. I, ser. II, tek. br. 13.

Dr. Pavelić, Dr. Peleš i Dr. Barac upozoravali su da sabor može donijeti zaključke samo za Kraljevinu Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju, te da funkcije države treba postupno prenositi na NV SHS u koordinaciji s Bosnom i Hercegovinom i drugim jedinicama. S njima se slagao i S. Radić i suprotstavio se prijedlogu S. Pribičevića da NV dobije diktatorsku vlast. Također je dokazivao da samo sabor ima pravo odrediti status banske Hrvatske i da ban treba i dalje biti odgovoran hrvatskom saboru, a ne samo Narodnom vijeću. Tražio je da se, pored hrvatskoga bana i vlade, formira i posebna zajednička vlada nove države SHS. Tako je i zaključeno da novu vladu Države SHS čini predsjedništvo NV SHS.

U završnom dijelu sjednice, kada se raspravljalo o konkretnoj formulaciji zaključaka, Radić je izjavio da je »kategorički imperativ i za hrvatstvo i za srpstvo: suverenost Hrvatske i suverenost srpske države; treće, izjava da Hrvatska stupa u Jugoslaviju. To su tri temelja.«²⁷

Na kraju su prihvaćene formulacije po kojima su Radićeva tri temelja pretvorena u dvije točke, odn. iako je jasno formulirano da se »Dalmacija, Hrvatska Slavonija s Rijekom« proglašuje posve nezavisnom državom, stavljen je nerazumljiv dodatak »prema Ugarskoj i Austriji«, pa je u istoj rečenici, a ne novoj točki zaključaka, samo iza zareza, nastavljeno: »te prema modernom načelu narodnosti, a na temelju narodnoga jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba pristupa u zajedničku narodnu suverenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba na cijelom etnografskom području toga naroda bez obzira na ma koje teritorijalne i državne granice u kojima narod Slovenaca, Hrvata i Srba danas živi«. Dakle, izražena je namjera da Hrvatska nakon osamostaljenja u odnosu na Austriju i Ugarsku odmah pristupi novoj državi svih Slovenaca, Hrvata i Srba, bez obzira na granice, a ne samo onih iz dotadašnje Austro-Ugarske, što zapravo znači da se samostalnost Hrvatske odmah i gasi. Ove prijedloge zaključaka Sabor je 29. listopada 1918. godine usvojio, a time, kako je jasno iz teksta, nije zaključio o stvaranju Države SHS ništa, nego se izjasnio samo za stvaranje buduće južnoslavenske države. Vrhovna vlast Sabora zaključcima toga dana prenijeta je na NV SHS, a prihvaćen je u cjelini proglas 19. listopada tog istog vijeća. To vijeće je tada ipak predstavljalo samo južnoslavenske zemlje unutar granica dotadašnje Austro-Ugarske.²⁸

Toga dana održana je i sjednica Predsjedništva NV SHS, na kojoj se raspravljalo o preuzimanju Austro-Ugarske mornarice, ali predsjedništvo je imenovalo i novog bana i vladu za Hrvatsku.²⁹

Istoga dana, nakon sjednice sbora, održana je sjednica Glavnog odbora HPSS, na kojoj je Radić izjavio da je Narodno vijeće omogućilo da napokon i svijet dozna za »naše narodno jedinstvo« i da se narodu poklone i ban i generali, a nestane kralj, te da se sada može ostvariti republika, jer i Narodno vijeće zasniva svoje djelovanje na temelju ekonomske i socijalne, a ne političke demokracije. Tek sada su stvoreni uvjeti za djelovanje HPSS na području seljačke i agrarne politike. Posebno je interesantno da su Radića na početku sjednice dočekali pozdravom »Živio pravi republikanac!«. Republika je od tada postala parola, ali i jedna od glavnih točaka programa HPSS (iako je stranka proglašena republikanskom tek nakon izbora za ustavotvornu skupštinu Kraljevine SHS, u siječnju 1921. godine), a tim terminom nije obuhvaćen samo klasičan državno-pravni pojam nego spoj svih zahtjeva seljačke stranke za demokracijom, socijalnom pravicom i ljudskim pravima.³⁰

²⁷Bogdan Krizman, *Hrvatska u I. svjetskom ratu*, Zagreb, 1989, str. 304.

²⁸Sten. zap. Sabora, p. 1913-18, VI, str. 1468-1472.

²⁹Bogdan Krizman, »Prevrata« u Zagrebu i stvaranje Države SHS u listopadu 1918. godine, *Zbornik instituta za historiju Slavonije i Baranje*, Slavonski Brod, sv. 6/1968, str. 213.

³⁰Historijski pregled, n.dj, str. 288.

Slijedećeg dana, 30. listopada, održana je sjednica Središnjeg odbora NV SHS, na kojoj je Radić odmah osporio pravo Predsjedništva da imenuje vladu i bana za Hrvatsku bez privole hrvatskog sabora. Protestirao je uopće protiv zatvorenih sjednica, kakva je bila sjednica predsjedništva dan ranije, kao i protiv proglašenja o mobilizaciji kakav je prihvaćen na prijedlog M. Drinkovića, dokazujući da mobilizacija na taj način neće uspjeti.³¹

B. Krizman navodi prijedloge koje je Radić početkom studenoga 1918. godine stavljao Središnjem odboru o načinima rješavanja različitih pitanja. Ti prijedlozi pokazuju kako on, iako se priklonio općeprihvaćenim formulama o »narodnom jedinstvu« stalno traži garancije za ravnopravnost Slovenaca, Hrvata i Srba i posebno očuvanje hrvatske državnosti unutar Države SHS, zbog čega dolazi u sve teže sukobe sa S. Pribičevićem.³²

Tako je u raznim prilikama i iz različitih razloga predlagao da se ponovo sazove sabor i da kontinuirano zasjeda, da bi se u toj teškoj i kaotičnoj situaciji pokazalo da ipak postoji država, a stalnim radom bi se mogli rješavati i razni problemi. Predlagao je da sabor donese odluku o razrješnju ugovora s Habzburzima, što je propušteno 29. listopada, kao i da se proglasi sjedinjenje Rijeke, Istre i Dalmacije s Hrvatskom. Tražio je da se usvoji program vlade za Hrvatsku i da se razgraniče funkcije Banovine Hrvatske i NV SHS na hrvatskom teritoriju. Tražio je da se jasno naznači da je hrvatska vlada odgovorna hrvatskom saboru i da hrvatski sabor izabere svoje delegate u NV SHS. Predlagao je i da NV SHS pozove vlade Kraljevine Srbije i Crne Gore da imenuju svoje delegate u NV SHS. Zahtijevao je da sabor ukine sve apsolutističke patente, ratne centrale i tzv. ratne naredbe, te da se formira poseban odmor za uređenje zemljišnih odnošaja i seljačkih prava na zemlju i tako se odmah počnu uklanjati uzroci nezadovoljstva najširih slojeva naroda.

U cilju izbjegavanja sukoba predlagao je i da NV SHS zaključi da narodna vojska nikada ne smije upotrijebiti oružje protiv naroda na način kako to čini u ratu, osim u slučaju nužne samoobrane, te ako nekoga vojnici ubiju da se provede istraga kao u svakom drugom slučaju ubojstva. Tako je zahtijevao da se odmah povede istraga zbog krvoprolića koja su se već dogodila u Kloštru Podravskom, Virju itd. Također treba odmah zaključiti da se vojna asistencija može dati samo na zahtjev mjesnog odbora NV, ili na zahtjev deseterice samostalnih gospodara, a ne na zahtjev bilo kog činovnika. Sva srednjoškolska i studentska mladež treba se vratiti u škole i ne smije se upotrebljavati za vojničku asistenciju. Sva ta pitanja i prijedlozi bili su vezani za njegovo nastojanje da se očuva hrvatska samostalnost, ali i da se smanji nezadovoljstvo naroda i utišaju nemiri koji su sami po sebi mogli biti i bili su snažan faktor destabilizacije i slabosti kako Banovine Hrvatske, tako i Države SHS.³³

Sva ta nastojanja objedinjena su u prijedlogu proglašenja »za umirenje naroda u banskoj Hrvatskoj«, u kojem Radić traži da se narodu obznani da će NV SHS priznati i da će ostvariti seljačko pravo na zemlju, na gospodarsku upravu, na temeljitu općenitu i gospodarsku naobrazbu, na potpunu društvenu jednakost ukidanjem ostataka kmetstva i da će brinuti da se seljcima pribavi zemlja. NV SHS priznaje i posebna prava radnika na državnu skrb i zaštitu. Jedna i druga prava treba osigurati na temelju iskustava najdemokratskijih i najslobodnijih evropskih i američkih država. Sami članovi Središnjeg odbora trebaju se angažirati u kotarima u kojima imaju autoritet

³¹Isto kao 29; AH, n.dj, tek. br. 15.

³²Bogdan Krizman, Korespondencija Stjepana Radića, Zagreb, 1972, I, str. 66-7; Arhiv grada Zagreba, Arhiv Stjepana Radića i seljačke stranke, VIII, 1908, br. 1, 2, 3.

³³AH, Fond... br. 16, prilog 1.

na umirenju naroda. Toj svrsi će služiti i stalno zasjedanje sabora, jer će pokazati unutrašnju ustavnu sređenost i narodu uliti vjeru u slobodu i pravicu, pa će tako i »nova vlada doći pod javnu kontrolu Narodnoga zastupstva«.

Prijedlog nije prihvaćen na Središnjem odboru, ali Radić nastoji i sam utjecati na široke slojeve naroda pa u »Domu« objavljuje članak pod simboličnim naslovom »Ne zakapajmo svoje mlade slobode«, u kojem poziva narod da sam osudi izgređnike, jer će vlast kazniti lihvaru, silnike i mučitelje koji su zlorabili svoju vlast i ratnu stegu.³⁴

Zapisnici sjednica Središnjeg odbora NV SHS su uopćeni, često površni, bez osnovnih podataka (npr. nema uvijek podataka o prisutnima), a istupi pojedinaca zabilježeni su nepotpuno, neprecizno, pa i netočno. I drugi izvori iz toga doba, ma koliko na prvi pogled obimni, šturi su u pogledu mnogih podataka značajnih za shvaćanje stvarne situacije. Zato su korisna dopuna memoari pojedinaca, a za Radića njegova brošura, koju je objavio 1923. godine »Seljačka svijest i narodna volja put k seljačkoj republici«.³⁵ U toj brošuri Radić piše kako se tada na sjednicama Središnjeg odbora NV SHS suprotstavljao pretjerivanjima u izvještajima o nemirima po selima i gradovima i tražio da se takvi nemiri smire suđenjem ratnim bogatašima i silnicima, ali na redovnim, a ne vojnim sudovima. Smatrao je i da će se nemiri koje izaziva tzv. »zeleni kadar« najbrže smiriti oslobađanjem vojnika od zakletve i demobilizacijom, tako da svi bez straha mogu otići kući, a tek onda po potrebi dobrovoljno mobilizirati vojsku za novu državu. Bio je protiv ulaska stranih vojski u Hrvatsku i Državu SHS, pa i srpske, i upozoravao »da nije dostojno srpske junačke i pobjedničke vojske da vrši u Hrvatskoj žandarsku, pa i krvničku službu«. On piše da su vijesti o nemirima bile preувелиčavane namjerno upravo sa svrhom da se dobije opravdanje za pozivanje te vojske i za što brže i bezuvjetno ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom.

O njegovim prijedlozima i stavovima o vojsci, posebno srpskoj, ostalo je iz 1918. godine samo par dokumenata: njegov već spomenuti prijedlog od 28. listopada o »zelenom kadru«, njegov članak u »Domu« u kojem demantira da je on srpsku vojsku nazvao neprijateljskom, kao i da je bio protiv ulaska jugoslavenske legije u Zagreb, te zaključak skupštine HPSS od 25. studenog da se pozdravlja »dolazak bratske srpske vojske, da se Hrvati i Slovenci s onu stranu Drave i Dunava zaštite u svom životu i imetku, i da im se da koliko toliko oduška, da mogu i javno, očitovati svoje narodno jugoslavensko mišljenje i uvjerenje«.³⁶

B. Krizman u knjizi »Hrvatska u I svjetskom ratu« detaljno opisuje kako je Pribićević uz pomoć nekih drugih članova NV SHS pozvao srpsku vojsku ne samo do linije Osijek-Samac, kako je u dopisu naznačio član Središnjeg odbora M. Drinković, ili i u Međimurje, nego sve do Zagreba.³⁷

Radić je u članku »Čiji smo sada« u »Domu« od 21.XI.1918. ipak naglašavao potrebu stvaranja zajedničke države, jer je takav jedinstven narod Slovenaca, Hrvata i Srba ili Jugoslavene priznao »predsjednik Wilson kao naš osloboditelj, priznaje nas i cijela Antanta, dakle i Italija, priznaju nas već i Mađari i Nijemci, više od nevolje, nego od dobre volje.« »S juga ju obnavlja i gradi srpska vojska uz vojničku pomoć Antante.« »Iz sredine ju gradimo mi Hrvati u svom hrvatskom državnom saboru uz diplomatsku (političku) pomoć

³⁴ Dom, br. 44/7.XI.1918.

³⁵ Stjepan Radić, Seljačka svijest i narodna volja put k seljačkoj republici, Zagreb, 1923, str. 19.

³⁶ Dom, br. 46/21.XI.1918, »S veleizdajnikom Radićem pred narodni sud«; B. Krizman, S. Radić 1918, n.dj, str. 163-4.

³⁷ Janković - Krizman, n.dj..., II, str. 521; Krizman, Hrvatska u I. svj. ratu, n.dj, str. 320-338.

Amerike i Antante«. Ali, on ističe i potrebu da smo svoji »i kao Hrvati u svojoj banskoj Hrvatskoj«. No svi njegovi prijedlozi i stajališta su obacivani ili je rasprava o njima odgođena.

O odnosu prema Radiću svjedoči i zapisnik sa sjednice Središnjeg odbora NV SHS, održane 11. XI. 1918. godine, u kojem ne piše tko je bio prisutan, ali je sigurno da Radić nije, jer bi inače svakako sudjelovao u diskusiji o pitanju republikanskog ili monarhističkog oblika vladavine u budućoj državi. Ipak je na kraju sjednice usvojen zaključak, koji se vjerojatno odnosio na njega, tj. da treba stupiti u uži kontakt s dobro organiziranom novinarskom sekcijom »koja će u našem novinstvu djelovati u tom pravcu, da se iz naše javnosti odstrani rastrovana atmosfera koja je uperena protiv narodnog jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba.«³⁸ Iako Radić nije bio protiv narodnog jedinstva, njegovo nastojanje da sačuva hrvatsku individualnost žigosalo se kao protivljenje tome jedinstvu i u novinama se vodila hajka protiv njega, o kojoj je on pisao u već spomenutom broju »Domu« od 21. studenoga, kao i u spomenutoj brošuri.

U njegovim nastojanjima ohrabrivalo ga je uvjerenje da djeluje u skladu s mišljenjem i željama najširih slojeva naroda, u što se uvjerio na skupštini naroda u Ivanić-gradu na kojoj je prisustvovao kao predstavnik NV SHS. U »Domu« je pisao kako se na toj skupštini jasno pokazalo »da hrvatski seljački svijet pozdravlja odluku sabora o raskidu s Bečom i Peštom, no da ostaje rezerviran, zastrašen, nepripravljen i hladan pred perspektivom eventualnog ujedinjenja sa Srbijom«. Krizman smatra da ga je to saznanje navelo da od tada postane glasnjiji u kritici djelovanja NV SHS i da se počne ograđivati od njega, ali, kako smo vidjeli malo prije, izgleda da su se članovi Središnjeg odbora ograđivali od Radića već dan poslije te skupštine.³⁹

Takvo njegovo ponašanje i djelovanje postajalo je za S. Pribičevića i ostale pristalice unitarističkog jugoslavenstva sve neugodnije, čak i opasno, pa više nije bila dovoljna verbalna kampanja da ga se ukloni. Tako se sjednica 20. studenoga, na kojoj se trebalo raspravljati o prijedlogu »dalmatinske vlade« da se bezodvlačno prizna i proglaši dinastija Karadorđevića i imenuje jedinstvenu vladu za sve dijelove nove države, održava u izvanrednoj atmosferi. Vani je, kako je zabilježeno, četa srpskih i dalmatinskih časnika i grupa studenata koje je organizirao S. Pribičević i G. Anđelinović vikala: »Dolje Radić! Hoćemo njegovu glavu! Neka mu sudi narod!« Protiv takve atmosfere protestirali su dr. A. Pavelić i V. Korač, a nakon sjednice je Radića na sporedna vrata iz sabora proveo u župni ured crkve sv. Marka dr. Popović i S. Rittig. O cijeloj toj epizodi u zapisniku nema nikakvih podataka. Radić se ipak, nakon što je svjetina utišana na mig G. Anđelinovića i S. Pribičevića, suprotstavio prijedlogu dalmatinske vlade i dokazivao da prvo treba raskinuti veze s Habsburzima, što do tada nije obavljeno, te da odluku o ujedinjenju formalno može donijeti makar NV SHS, ako ne Sabor, ali da takvu odluku hrvatski narod ne želi. Diskusija o ujedinjenju tada je odgođena do 24. studenog 1918. godine, a toga dana, 20. studenog razmatran je još prijedlog grupe članova Središnjeg odbora da, s obzirom na napredovanje Talijana u Hrvatskom Primorju preko demarkacijske linije i zbog terora Mađara u Međimurju, a zbog nemogućnosti da »svojim sredstvima organizira narodnu vojsku«, NV SHS zatraži od zemalja Antante »da okupiraju četama francuskim, engleskim, američkim« te teritorije, a da posebno od srpske vlade zatraže da pošalje »naročitu vojnu misiju« i »dobrovoljce iz srpske vojske u 'jugoslavenskim legijama'«, ali tako da u Državi SHS dobiju »novu odoru i nove znakove« te države. U zapisniku je zabilježeno da je usvojen prijedlog

³⁸Janković - Krizman, n.dj, II, str. 556.

³⁹Krizman, Radić 1918, n.dj, str. 157-8.

N. Novaka da antantinc čete zaposjednu »barem onaj dio našega narodnog teritorija u bivšoj Ugarskoj, koji se proteže od Drave do Rabe na sjever i od bivše austrijske granice do Krke«. Nije zabilježeno kako je glasao Radić, ali s obzirom na reakcije 25. XI. na skupštini HPSS, izgleda da se slagao, ali u diskusiji je i Radić uz druge istakao da je Država SHS ostala bez vojске zbog pogrešne i nasilne mobilizacije.⁴⁰

U zapisnicima, pa ni u tisku ne nalazimo cjelovito izložene razloge za tako dubok sukob između Pribičevića i Radića. Neki misle da je sukob uzrokovan činjenicom da su obojica bili vrlo snažne ličnosti koje u svojoj okolini nisu podnosile ljude slične sebi, kao i da je Radić bio povrijeđen što, nakon što je izabran za povjerenika NV SHS za agrar, nije imenovan za ministra za poljodjelstvo u vladi za Hrvatsku. No to su sigurno periferne činjenice. Glavni uzrok sukoba nalazio se u njihovim suprotnim pogledima na nacionalno pitanje i na stvaranje nove jugoslavenske države. Pribičević je mislio da je za Srbe u Hrvatskoj, a onda i za sve ostale, najbolja ideologija unitarnog jugoslovenstva i stvaranje centralističke države i tu koncepciju je bio spreman provesti i silom. Radić je, kako je upozorio u saboru 9. srpnja 1918. godine, vidio da Hrvatskoj prijeti sudbina poražene zemlje u ratu (kao dijela Austro-Ugarske koja je izgubila rat) i da to može platiti komadanjem svoga teritorija, pa je smatrao da je najkorisnije i jedino moguće uključiti se u suradnju slavenskih naroda iz dotadašnje Monarhije, koji pod vodstvom Čeha nastoje na ruševinama stare države izgraditi lanac novih slavenskih država, koje će dijelom zbog veza sa silama Antante već u toku rata (Poljska, Češka i Jugoslavenski odbor), a dijelom vezama sa Srbijom preći na stranu pobjednika i tako izbjeći komadanje. Nakon svih godina u kojima je on upozoravao na opasnost od velikosrpskih pretenzija, nastojao je osigurati što veću samostalnost Hrvatske u novoj državi. Kako je i pored deklarativnih priznanja prava na samoodređenje još uvijek bilo nesigurno da li će nova jugoslavenska država biti priznata od velikih sila, Radić je u nekim ključnim momentima ipak prihvaćao formule o narodnom jedinstvu, da bi odluke bile jednoglasne. U drugim prilikama je opet oštro tražio prava hrvatskog naroda, kako u Državi SHS, tako u budućoj južnoslavenskoj državi. Zbog toga je ponekad izgledalo da je njegovo ponašanje kontradiktorno.

On je tada, svjestan plime socijalnih problema, nezadovoljstva i bunta izazvanih i pojačanih ratom i utjecajima ruske revolucije u isto vrijeme energično tražio demokratizaciju političkog života i radikalno rješavanje gospodarskih i socijalnih problema u Državi SHS, a ne nasilno gušenje nemira. Svjestan da je u narodu ratnim nevoljama i nepravdama poljuljan ugled ne samo Habsburške dinastije, nego i monarhijska ideja uopće, Radić je prihvatio republiku, kao pojam i simbol svih demokratskih i socijalnih zahtjeva najširih slojeva naroda. Na prigovore da narod nije sposoban za demokratski politički život, on je odgovarao da će dok narod ne postane za to sposoban državom upravljati gospoda, a kad narod za to postane sposoban, on će moći preuzeti kontrolu nad državom bez potresa i krvavih revolucija, kakve se često dešavaju u takvim procesima, jer ni jedna aristokracija nije spremna dobrovoljno prepustiti vlast narodu.⁴¹

Samo jedan dan nakon prijetnji pred saborom, u »Domu« od 21.XI.1918. g. u kome je objavljena i gore spomenuta rasprava o republici i monarhiji, nanovo je radikalno postavio pitanje prava hrvatskog naroda na samostalnosti unutar nove države. Dokazivao je da pravo na samoodređenje imaju i Hrvati sami, a ne samo kao dio naroda Slovenaca, Hrvata i Srba. On piše da bi bilo apsurdno da u vrijeme kada Slovenci grade svoju državu osnivanjem

⁴⁰Radić, Seljačka..., n.dj, 24-5; Krizman, Korespondencija, n.dj, I, 39.

⁴¹Dom, 46/21.XI.1918, »Nepremostivi jaz među republikom i monarhijom«.

svoje vlade i državnih organa, (a do tada je nisu imali) i kada se obnavlja bosanska država, a jedno i drugo na temelju narodnog jedinstva, da Hrvati sada zbog tog narodnog jedinstva moraju rušiti svoju staru državu. Hrvatsku državu mogao bi porušiti jedino hrvatski narod »kad bi mu Bog pomutio pamet«. »Ali hrvatski je narod pri zdravoj pameti i baš zato hoće danas više nego ikada, da ima svoju hrvatsku državu i naše narodno područje, da tu vrši potpuno i bezuvjetno pravo svoga narodnoga samoodređenja.« Ta prava su Hrvatima priznali i mađarski i austrijski vlastodršci, pa im ga ne mogu niti hoće osporiti Srbi. »Mi s vama hoćemo jedinstvenu vanjsku međunarodnu državnu granicu, hoćemo prema vani jedinstvenu državu, jugoslavensku iliti slovensko-hrvatsko-srpsku, ali isto tako hoćemo i nadalje zadržati unutrašnju svoju državnu granicu hrvatsku«. Ta granica nije potrebna samo zato da bi se očuvalo hrvatsko povijesno državno pravo, nego je razloge za to Radić navoio ovim redom: Prvi razlog je karakterističan za njegovu agrarnu orijentaciju, on hoće da se u hrvatskoj državi oživotvori seljačko pravo za koje se HPSS i seljaci zalažu već petnaestak godina. Drugi razlog je karakterističan za Radićevu toliko prisutnu slavensku orijentaciju, koja je već od vremena njegovog boravka u Pragu bila konkretno orijentirana prema suradnji sa Slavenima iz Austro-Ugarske, posebno Česima i Poljacima, pa je i sada smatrao da Hrvati trebaju k sebi prenositi moderne češke uredbe i zakone, jer ako se te uredbe prenose direktno sa Zapada (kako to hoće Srbi) one nisu prilagođene našim potrebama. Treći razlog je: »Mi Hrvati kanimo sav svoj javni život urediti na kršćanskom i na Wilsonovom čovječanskom temelju tako, da se ugnemo svakoj mržnji i osveti, a vi ste braćo Srbi, naprotiv zbog svojih prevelikih patnja, kojima su krivi ne samo naši tudinski tlačitelji, nego i naša braća Bugari, vi ste zbog toga i protiv te bugarske naše braće tako ogorčeni, da eto ne čete čuti o tom, da i Bugari idu u naše jugoslavensko kolo, a zbog svoga junačtva držite se sad prvim narodom ne samo među Slavenima, nego na cijelom svijetu. Mi to junačtvo priznajemo, ali taj vaš ponos bio bi velika smetnja tomu da se učimo od svih, a napose od slavenskih naroda«. Četvrti razlog je posebno interesantan, jer na jasan način povezuje nacionalno pitanje sa danas modernim načelom ljudskih prava: »Nama je Hrvatima svaki čovjek, a pogotovo svaki čovječiji život svetinja nad svetinjama, a kod vas je još prije rata, a pogotovo poslije rata bio običaj političkoga protivnika maknuti s ministarskoga mjesta i krvavom silom, kad nije išlo milom. Mi naime nipošto ne ćemo krvave revolucije, ni javne, ni potajne, pa zato hoćemo, da i dalje ostanemo u posebnom svom hrvatskom domu, u posebnoj svojoj hrvatskoj državi.« Kao dokaz za praksu nasilnog obračuna s političkim protivnicima navoio je i kako se njemu prijetilo smrću dan ranije.⁴²

U vrijeme diskusije o načinu uređenja nove države svih Slovenaca, Hrvata i Srba Radić je podnio i svoj prijedlog. U uvodnom dijelu toga teksta on je definirao temeljne odrednice na kojima zasniva svoj prijedlog: »Etnografsko jedinstveni a historijskim, kulturnim i političkim razvojem na tri plemena podijeljeni narod Slovenaca, Hrvata i Srba stvara na temelju narodnoga jedinstva i narodnoplemenske ravnopravnosti zajedničku - saveznu državu na cijelom svojem etnografski neprekinutom području s ovim privremenim uređenjem.«⁴³

Terminologija koju upotrebljava u ovom tekstu opet zbunjuje, jer Hrvate proglašava plemenom i piše o narodnom jedinstvu (prijedlog je datiran sa 23.XI.1918. godine) iako je dva dana ranije tražio pravo na samoodređenje i

⁴²Dom, 46/21.XI.1918, »Svaki čovjek jedan glas - svaka stranka jedan pas« i »Mi Hrvati hoćemo u jugoslavenskom jedinstvu svoju hrvatsku državu«.

⁴³All, Fond NV, n.dj, tek. br. 22, prilog str. 187-8.

za Hrvate. Kada analiziramo tekst uočavamo da on piše da su Slovenci, Hrvati i Srbi etnografski jedinstveni, ali »historijskim, kulturnim i političkim razvojem na tri plemena podijeljeni narod«, a kada usporedimo ove njegove formulacije sa njegovim definicijama i raspravama o pojmu pleme, narod, narodnost iz perioda prije I. svjetskog rata dolazimo do interesantnih započetja. Još 1902. godine on je u raspravi »Hrvati i Srbi« (koju je napisao kao reakciju na poznati članak Nikole Stojanovića zbog koga je u Zagrebu došlo do antisrpskih demonstracija) pisao da kod nas ne mogu važiti Gumpowiczeve definicije po kojima je »pleme životni produkt«, »narod političko djelo«, a »narodnost kulturna pojava«, jer u našem narodnom govoru nema riječi narodnost, riječ »pleme« znači u nas rasu«, a riječ narod sve one koji ostanu vjerni i narodnome životu, a ne samo narodnome govoru, dakle ono što se hrvatski (posebno u Dalmaciji) kaže puk, francuski peuple«. Mjesto imenice narodnost naš narod upotrebljava termin »naš«, »svoj«: »To je naš čovjek«, »Mi smo si svi svoji«, što znači isto što bi u zapadnoj Evropi značila rečenica: Mi smo svi jedne narodnosti. Narodu su ti pojmovi posebno nejasni na graničnim područjima između Hrvata i Slovenaca, u Bosni i u Makedoniji. Ali u istom članku, nekoliko stranica kasnije on piše: »jer Hrvati i Srbi nisu danas više dva plemena, nego dva nerazdruživa dijela, dvije narodnosti jednoga te istoga naroda«. U mnogim drugim tekstovima narodnost nije samo kulturna zajednica. Već u diplomatskoj radnji on razlikuje pojam naroda od narodnosti, koja je nastala zajedničkim kulturnim porijeklom i povijesnim razvojem, ali iznad svega tek onda kada su njeni članovi postali svjesni svoje posebnosti i žele je očuvati. Jedino tom svijesću se i može objasniti činjenica da u srednjoj Evropi postoji i razvija se nekoliko slavenskih narodnosti bez države, pa i protiv nje, za razliku od zapadnoevropskih koje su nastale u državi i uz njenu pomoć. Takvi su Poljaci, tada podijeljeni između tri države, te Česi i Slovaci koji nemaju nikakve državne autonomije, kao i Slovenci, dok Hrvati imaju ograničenu državnu autonomiju. Slično o tome piše i u svojoj značajnoj raspravi »Državna i narodnosna ideja s gledišta socijalnih znanosti«.44 Tako proizlazi da je Radić i 1918. godine, iako je zbog momentalnih političkih ciljeva prihvaćao tada prisutnu terminologiju, ipak pod istim terminima mislio različite pojmove, odn. očito je da su plemena, koja su nastala »zajedničkim historijskim, kulturnim i političkim razvojem«, za koje on traži pravo samoodređenja, zapravo narodnosti u njegovoj ranijoj terminologiji, odn. nacije.

U skladu s takvim shvaćanjima on je predlagao da nova jugoslavenska država ima na čelu tri regenta: Predsjednik Slovenskog sveta, srpski prestolonasljednik i hrvatski ban, te zajedničku vladu koja će imati samo tri ministra: za vanjske poslove, za prehranu i za narodnu obranu. Ta vlada treba biti odgovorna narodnom ili državnom vijeću SHS, u koji će po deset članova delegirati slovenski narodni svet, hrvatski sabor i srpska narodna skupština; po pet članova bosanski sabor, crnogorska skupština i dalmatinski sabor; a po dva Vojvodina i Istra. Slovenija, Hrvatska, Crna Gora i Srbija imati će svoje državne sabore i vlade njima odgovorne, a Bosna i Hercegovina, Dalmacija i Vojvodina imati će pokrajinske autonomne sabore i vlade.

Taj njegov nacrt dakako nije prihvaćen, a on nije mogao postići ni da se sa odlukom o odlasku u Beograd i bezuvjetnom i hitnom ujedinjenju pričekava do izvještaja A. Korošca i Jugoslavenskog odbora o sporazumu u Ženevi, kao i da odluku donese ili cijelo NV SHS ili Sabor. Zato je i pored daljnjih prijetnji, koje je i član Koalicije dr Dušan Popović uzimao tako

44S. Radić, *Politički, n.dj.*, str. 250-1, 253, Štěpán Radić, *Současné chorvatsko*, V Praze 1900, 19-20, 21, 22, 23-5; Stjepan Radić, *Državna i narodnosna ideja s gledišta socijalnih znanosti*, *Mjesečnik pravnčkog društva*, g. XXXV, Zagreb, 1909, br. 6, 7, str. 566-7, 657-8.

ozbiljno, da ga je te noći sam pratio kući, 24. studenog 1918. godine na zadnjoj sjednici Središnjeg odbora na kojoj je prisustvovao, održao svoj čuveni govor. U njemu je rezimirao cjelokupna svoja shvaćanja o hrvatskom nacionalnom problemu i stvaranju nove jugoslavenske države:⁴⁵

»Ovdje nema ni slušateljstva na galerijama, ni stenografa, dapače ni voditelja zapisnika. Jasno je dakle da neću govoriti zbog vanjskoga efekta (uspjeha) kako bi se inače moglo misliti. Moram odmah reći i to da se ne nadam da ću vas odvratiti od ovoga prijedloga i nagovoriti da prihvatite moj prijedlog... Govorim dakle, zato, da izvršim svoju dužnost i da se poslužim svojim pravom, a i zato, da pokucam na vašu savjest, da nemate kasnije izgovora da vam nitko nije pokazao ponora, u koji hoćete da strovalite sav naš narod, a napose narod hrvatski.«

Nitko od njih koji hoće hitno ujedinjenje, se »nije ni malo sjetio ni Hrvatske ni Hrvata, nego se svi govornici upravo natječu u tom da Hrvatsku izbrišu i poruše, da nas Hrvate najprije potisnu, a onda i pogaze«. Oni se »nisu u ratu ničemu naučili jer kao da ne vide naroda, kao da ne znaju za narod, pa zato svi govore baš protivno od onoga što narod hoće i treba.« On poriče njihovu tvrdnju da su Slovenci, Hrvati i Srbi jedan narod, zato što govore jedan jezik, jer po tome su svi slavni jedan narod, a oni o Slavenstvu neće ništa da čuju, pa nisu ni za potpuno Jugoslavenstvo nego su »zaneseni čudnim svojim rebusom SHS«, a nema primjera u povijesti, da se ime naroda piše skraćnicama. On upozorava i da je SHS prvo značilo Slovenci, Hrvati i Srbi, a sada znači Srbi, Hrvati i Slovenci. »A što će značiti sutra?«

Oni koji hoće hitno ujedinjenje ni malo ne mare za preobrat koji je rat izazvao u shvaćanjima naroda, posebno seljaštva, da su ljudi zamrzili militarizam, ali nisu kukavice i strašljivci, kako oni govore, kao i da narod »napose seljak hrvatski« više neće ništa da čuje »o kralju i o caru, a isto tako ni o državi koja mu se silom namće, jer narod danas misli da država i domovina mora biti u pravici i u slobodi, u blagostanju i u prosvjetici.«

Narod se neće ni batinama, koje već primjenjuju, dati utjerati u rat koji mu se čini besmislen, niti u državu koju neće, jer su i najširi slojevi uvjereni »da ondje gdje ne vrijedi pravo cijeloga naroda, još manje može pomoći upliv jedne vlade i jedne osobe«, tj. ako je antanta odlučila Italiji dati dijelove Hrvatskoga Primorja onda od toga neće odustati ni zbog srpske vlade i kralja. Zato nije potrebna ni nasilna mobilizacija (Antun Radić je u to vrijeme pisao: »ali boja je bilo - dosta, cicli se sviet sprema na - mir, pa nastavimo i mi mirno dalje«.⁴⁶) niti brzopleto ujedinjenje sa Srbijom. Za to su potrebna druga sredstva, ali prije svega u skladu sa shvaćanjima naroda. Antimilitarizam, republikanstvo i rezerviranost prema ujedinjenju sa Srbijom ta gospoda ne vide jer, iako su im puna usta demokracije, oni nisu demokrati. Demokracija je za njih »prazna riječ«. »Vama ni u snu ne pada na um da se ravnate po smislu te riječi, koja znači, da se narod ima najprije pitati u svakoj važnoj stvari, da se svi državni poslovi imadu voditi prema narodnoj volji i potrebi.« Jednako tako ne mare ni za ustavnost i zakonitost »već tek provodite najsilovitiju svoju samovolju«. Nisu htjeli sazvati ni cijelo Narodno vijeće, a vrlo dobro znaju »da niti Narodno vijeće ne predstavlja naroda, jer ga narod nije izabrao«. Kršeći ustavnost oni pokušavaju brisati tišu godinu hrvatske povijesti ne shvaćajući njenu moralnu vrijednost.

Oni negiraju volju naroda kojeg su do jučer predstavljali. Tako su predstavnici Slovenaca sami izrazili želju (bez hrvatskog pritiska) da hoće živjeti s Hrvatima i na skupštinama i zborovima su dobili mandat za zajednicu

⁴⁵Radić, Politički spisi, n.dj, str. 323-335.

⁴⁶Dr Ante Radić, Sabrana djela, Zagreb, 1936, knj. VII, str. 166.

Slovenaca i Hrvata, ali nisu dobili privolu naroda da tu zajednicu prošire na Srbiju. Za to narod nisu ni pitali, niti hoće, ali dokazuju da je slovenski narod upravo za »takvo narodno i državno jedinstvo sa Srbijom, po kojem će u Beogradu biti sva vlada i uprava, da Zagreb i Ljubljana ne budu uz Beograd i s njim nego pod njim«. Predstavici Dalmacije su zaboravili da je tokom 5 stoljeća Dalmacija bila centar hrvatske države, kao i činjenicu da posljednjih pedeset godina »nije dalmatinski Hrvat politički ni uzdahnuo inače, već za sjedinjenjem s banskom Hrvatskom, u jednu jedinstvenu državu i domovinu Hrvatsku«, pa žure bez pitanja naroda da zaobiđu Zagreb i odu ravno u Beograd. Srbi iz Vojvodine su zaboravili da su nekada govorili: »Trojedinica naša uzdanica«, a predstavnici Hrvata iz Bosne govore »Vi Hrvati«. Srbi sami tvrde da oni samo sanjaju »da Srbija bude uvećana, proslavljena, da se kralj Petar kruni za cara, da obnovi Dušanovo carstvo. Druge misli srpski narod po vašem sudu nema«. Radić ipak optimistički tvrdi da je u Srbiji dosta naroda republikanski raspoloženo. Ali »vi Srbi iz Hrvatske i Ugarske i Bosne, vi ste uistinu samo dušanovci, vi ste za veliku srpsku državu, za jako i slavno carstvo, za kosovsku 'zavjetnu misao', za osvetu na sve strane, za devet Jugovića, za Kraljevića Marka itd, itd. Mi Hrvati za to nismo. Naš je hrvatski seljak - a to je devet desetina hrvatskog naroda - u ratu postao potpun čovjek, a to znači da neće više nikomu služiti, nikomu robovati, ni tuđinu ni bratu, ni tuđoj ni svojoj državi, nego hoće da se u ovo veliko doba država uredi na slobodnom republikanskom i pravednom čovječanskom (socijalnom) temelju. I vi, vas šaka gospode, vi se tome protivite.« »Vi govorite, da te suze imaju biti dragulji na kruni kralja Petra i sjajne zrake kraljevske neke slave i veličine! Vi nemate i nećete da imate ni pojma, da sav naš narod, napose naš narod hrvatski želi, hoće, traži i zahtijeva da mu njegova prolivena krv donese onakvu pravu i potpunu republikansku slobodu kakvu je vidio i okusio mnogi naš čovjek u Americi, a one nebrojene nevine suze da mu pribave onakvu pravicu za kakvu se bore - i kakvu će postići - njegova seljačka braća u Rusiji«. On se tada pogrešno nadao da će rezultat revolucije u Rusiji biti stvaranje seljačke, a ne komunističke vlasti, jer su seljaci tamo činili većinu stanovništva. »I kad se tako protivite toj slobodnoj republikanskoj i toj pravednoj čovječanskoj želji, volji i potrebu svega našega naroda - a napose naroda hrvatskoga, u kojega ime ja sada govorim - vi niti časak ne mislite na to, kako činite strahovitu krivicu i preveliku - da prostite glupost.« (str. 330.) »A ja vam opet velim, što ste već toliko puta od mene čuli, da sada bez naroda, nema nikakve stalne ni opravdane vlasti.« »Za taj slučaj da vi uspijete, da za tu stvar pridobijete Antantu i da Antanta bude dosta nepamenta i dosta jaka da vam pomogne, vi ni u tom slučaju nećete imati naroda za se. Čim dođe do prvih izbora, kakvi- god oni bili, za konstituantu ili za običan sabor, narod neće više birati takve gospode, koja su pogazila sva svoja obećanja i sve svoje programe, i koja su mu, bez ikakvoga pitanja narinula svu staru silu, krivicu i otimačinu.« Sav svijet poznaje i priznaje pravo narodnoga samoodređenja. Mi samo tomu pravu imademo zahvaliti svoje oslobođenje. To pravo samo-određenja pripada u međunarodnom smislu svim trim našim narodima - Slovincima, Hrvatima i Srbima - kod određivanja naših državnih granica prema tuđim narodima, ali to pravo pripada svim trim našim narodima, a napose nama Hrvatima u Hrvatskoj i s obzirom na osnivanje i na uređenje naše zajedničke države.«

Ovaj govor pokazuje Radićevo odlično poznavanje mišljenja i želja naroda (na prvim izborima ni jedan akter takvog ishitrenog ujedinjenja nije izabran za poslanika izuzev njih par na listi Jugoslavenske demokratske stranke.), kao i karakterističnu Radićevu sposobnost da te želje poveže s najvišim načelima narodnog samoodređenja, demokracije, čovječnosti. I u ovom

govoru Radić prava hrvatskog naroda ne traži samo u ime prošlosti, koja je za Hrvate veliki moralni dobitak, nego i u ime čovječanskih i demokratskih ideala i potreba suvremenog naroda.

Kada je Radić tražio konkretne puteve rješavanja tih zahtjeva, njegova sredstva izgledaju nerealna u odnosu na prilike, npr. kada se nada da će se sile Antante držati Wilsonovih načela, ili kada u situaciji poluokupacije na velikoj skupštini HPSS održanoj 25. studenog zahtjeva da se briga usmjeri na prosvjećivanje, a ne na oružje i da se mobilizacija može provoditi samo nakon plebiscitarnog pristanka naroda na nju. Postavlja se pitanje da li je Radić bio toliko naivan, ili je samo povukao konzekvence iz zaključka koji je donio u govoru u Saboru još 9.VII.1918., a to je da Hrvati nemaju materijalnu (iako imaju duhovnu) snagu da se tada izbere za svoju samostalnost, te da je jedina mogućnost političkog djelovanja usmjeriti narod da sistematski jača svoju gospodarsku, kulturnu i političku organizaciju i tako se priprema da jači dočeka neku buduću povoljniju priliku za ostvarenje svojih ideala.

Iz gornje analize Radićevih stajališta ne možemo zaključiti da li je Država SHS za Radića bila trajni cilj ili samo prelazna faza ka stvaranju jugoslavenske države u kojoj će se naći svi Slovenci, Hrvati i Srbi bez obzira na dotadašnje državne granice. Vidljivo je ipak da je i tu državu, kao i buduću južnoslavensku državu Radić promatrao u funkciji interesa hrvatskog naroda i tražio mogućnost kako da u njima osigura državno-pravnu posebnost za Hrvate. Zašto u tome nije uspio i zašto je pristajao na tolike kompromise možemo naći odgovor u činjenici da je on kraj rata dočekao kao predsjednik male političke stranke, koja je imala samo tri zastupnika u saboru i adekvatno tome bila zastupljena u NV SHS. Ako je njegov utjecaj bio veći, onda je to bio rezultat njegovog osobnog angažiranja i utjecaja. Mnogobrojne nove pristalice koje su se počele okupljati oko stranke tokom i na kraju rata bile su potpuno neorganizirane pa se nije mogla u političkoj borbi znatnije koristiti njihova snaga. Prvi puta se njihov broj pokazao nekoliko mjeseci nakon osnivanja Kraljevine SHS, kada su predstavnici HPSS u roku nekoliko tjedana u travnju 1919. uspjeli skupiti preko 158.000 potpisa (u polupismenoj populaciji i u vrijeme poratnog rasula) za memorandum kojim se od Pariške mirovne konferencije zahtijevalo pravo samoodređenja i za hrvatski narod, a u potpunosti je došao do izražaja u izbornim pobjedama nakon rata kada je Radićeva stranka postala najjača politička grupacija u Hrvatskoj.

S U M M A R Y

STJEPAN RADIĆ AND THE STATE OF SLOVENES, CROATS AND SERBS

In this article the author has followed up the chronological development during 1918 of Radić's standpoints concerning the position of the Croatian people in the year of disintegration of the Hapsburg Monarchy and his views on the possible solutions, one of which (even though only a temporary one) was the State of Slovenes, Croats and Serbs, for the independence and full constitution of which he stood up ardently. He thought that international circumstances at that moment did not allow the forming of an independent Croatian state, and that, on the contrary, Croatian people were threatened by the possibility of their national territory being dismembered and partitioned between Italy, Hungary and Serbia, so that he regarded the accession to the future Yugoslav state as a possibility for preserving the integral national territory and the constitution of the State of Slovenes, Croats and Serbs in terms of public law as an assurance against the at that time already clearly observable danger that in the new state Croats would get into an unequal position.

UDK 949.75

ISSN 0353-295X

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVLJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

R A D O V I

VOL. 26

Z A G R E B

1993.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR:

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Za izdavača
Ivo Goldstein

Priprema za tisak
Hrvoje Stančić

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, Krčka ul. 1

Časopis izlazi jednom godišnje.

Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti i tehnologije.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu fizičku i tehničku kulturu R Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije R Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.